

Lapunk 6-os számában jelent meg Berend Nóra Földbirtokviszony és hűbériség Japánban c. dolgozata, melynek feudalizmus koncepcióját Telek János bírálta meg az "AETAS" 8-as számában. Azóta a két említett szerzőnk viszontválaszai mellett két másik hozzászólás is érkezett szerkesztőségünk címére. Úgy látjuk, hogy barátaink felvetései továbbgondolásra serkentőek, ezért írásait rövidítés nélkül közöljük. A továbbiakban, amennyiben él a lehetőséggel, teret adunk még Löffler Tibornak a viszontválaszra. Ezzel részünkről lezártnak (persze korántsem megoldottnak) tekintjük a vitát. (A szerk.)

JAPÁN ÉS AZ „ÁZSIAI TERMELÉSI MÓD”

(Válasz Telek János: „Feudalizmus vagy ázsiai termelési mód” című cikkére)

Nagyon sokan gondolják úgy, hogy Japánban feudalizmus volt; filozófusok, középkorászok, a japán történelem kutatói, így például Karl Marx, Max Weber, Marc Bloch, Perry Anderson, John W. Hall és még sokakat fel lehetne sorolni.¹ Ez természetesen nem bizonyít semmit, lehetséges, hogy valami másnak kellene nevezni a japán fejlődést. Vita közben fontos megfigyelések alakulhatnak ki – de csak akkor, ha ezek egyben a történeti kutatásokra támaszkodnak. Kizárólag konkrét vizsgálatok vihetnek közelebb a válaszhoz, pusztá teóriagyártás nem. Az „Európán kívüli területeket” egyetlen történeti kategóriába sorolni (mind térben, mind évszázadokat átölelve időben) elfogadhatatlan. Perry Anderson szellemes megfogalmazásával: „csak tudatlanságunk éjszakájában tűnik minden forma egyszínűnek”.² Anderson kitűnően mutatja be az „ázsiai termelési mód” kategória tarthatatlanságát: hogy elemeit az ókori görögöktől a 19. századig különböző szerzők fél-megfigyelései és tévedései jelentik, és hogy az nem igazi történeti elemzésen alapul. Én itt kizárólag Japánnal akarok foglalkozni, így annak, akit a téma bővebben érdekel, Anderson tanulmányát ajánlom olvasásra.

Telek János cikkének egyik nagy fogyatékosága, hogy egyetlen, a japán történelemmel foglalkozó szakmunkát sem vesz figyelembe, s így könnyen adhat olyan magyarázatokat, amelyeknek semmi köze sincs a japán középkorhoz, amelynek fejlődését értelmezni szeretné. Szerinte Japánról írva csatlakozom ahhoz az állásponthoz, hogy: „a középkori Ázsia társadalmaira alkalmazható a feudalizmus kategóriája. Ezáltal igyekeznek cáfolni, hogy itt stagnáló, stacionárius társadalmakról lenne szó, mivelhogy fejlődésüket csak az európai gyarmatosítás törte derékba.” Japánban egyrészt sohasem volt európai gyarmatosítás, másrészt nem a feudalizmus meglétével próbálom bizonyítani, hogy Japánban nem stagnáló társadalomról van szó, hanem a japán történelem elemzése bizonyítja, hogy nem stagnáló avagy „ciklusos fejlődés” jellemzi azt. Egyben Telek János úgy érzi, hogy szembeállítom a „progresszív” feudalizmust az ázsiai termelési móddal, amit szerinte pejoratív jelzőnek érzek, csak nem tudom, hogy miért. Egyrészt egyetlen formációt sem tartok „progresszívnek”; a történelmet nem pozitív vagy negatív értékek alapján kellene elemezni. Másrészt az ázsiai formáról nem én találtam ki, hogy az pejoratív; az ázsiai termelési mód dinamikájáról írva Tőkei Ferenc fogalmazta meg, hogy „elenyésző, zsákutcába és alapjában véve stagnálásba torkolló.”³

Abszurdum a „stagnálás”-t bármilyen ország évszázados történetének magyarázatául felhozni, hiszen az változatlanságot jelent. A japán történeti változások

is azt mutatják, hogy helytelen ez a magyarázat – még ha figyelmen kívül hagyjuk is a modern japán fejlődést, ami önmagában tarthatatlanná teszi azt az álláspontot, hogy Japán „stagnál” avagy „zsákutcában” van.

Telek János szerint a feudalizmus két fő jellemzője (s egyben ettől „progresszív”) a magántulajdon és a mellérendeltségi-egyenlőségi viszonyok. Viszont már maga a szerző megállapítja, hogy tulajdonképpen „a feudális tulajdon is korlátozott”, tehát nincs igazi modern jogi értelemben vett magántulajdon. Nem érdemes ismét kifejtennem, amit a dolgozatomban már megtettem, de ilyen jellegű magántulajdon a középkori Japánban is kialakult. Telek János kizárólag a Kamakura korszakbeli (1292-1333) fejlődésről (s ez még csak a japán feud. lizmus kibontakozásának időszaka) szóló részeket idézi dolgozatomból, így például a földből származó jövedelemhez való jogról (shiki) stb. ír, és ezekkel bizonygatja álláspontját. Csak éppen azt nem veszi figyelembe, hogy leírtam: ez teljesen átalakult a későbbi időben, a 14. századtól kezdődően, és egy egészen más típusú, a feudális európaihoz közel álló földmagántulajdon és hűbértulajdon (chigyō) alakult ki. (Nem véletlen, hogy Japánban is kifejlődött az a rendszer, amelyben csak egyetlen fiú örökölt, hogy ne osztdójon szét a családi vagyon és föld.) Éppen a Sengoku korszakra (1467-1590) tehető ennek a típusnak a legkifejlettebb formája. Ez természetesen egyáltalán nem illik bele az ázsiai termelési mód koncepcióba.

Az, hogy „a parasztság körében a földbirtoklás hagyományos kollektív (faluközösségi) módja nem változott, nem alakult ki egyéni birtoklás”, tévedés. Még az egyéni piacra termelés is kifejlődött, magával hozva a pénzgazdálkodást, helyenként a pénzbeni adófizetést. A falu mint adózási és önkormányzati egység, történeti átalakulás eredménye volt, és nem valamiféle örökké létező faluközösség. A paraszti birtoklásról nem sokat írtam dolgozatomban, mert ott inkább a földbirtokviszonyok hűbérisséggel összekapcsolódó voltára, azaz a földesúri birtoklásra koncentráltam, ám a szakirodalomban erről is bőven található elemzés.⁴

A mellérendeltségi-egyenlőségi viszonyok, illetve az egyén függetlenedése a közösségtől (bár az európai fejlődésben is jóval árnyaltabban jelentkezett ez a viszony)⁵ valóban fontos és megvizsgálandó kérdések. Lehetséges, hogy „hűbériség” helyett új szót kellene alkotni a japán viszonyok leírásához. Azonban Telek János ismét kizárólag dolgozatomban a Kamakura kori állapotokat elemző részéből idézett, nem említve a későbbi komplexebb hűbéri láncot, nagyon is megváltozott szerveződési elvet és ideológiai változást (kiryo-elv), amelyről dolgozatomban írok. A vazallusok katonai szolgálatukért földet kaptak magántulajdonként (igazságszolgáltatási joggal) – ez aligha nevezhető hivatalnoki rendszernek! Lehet, hogy „ez a magánbirtoklás is csak ideiglenes jelenség és nem élvez semmiféle tartós jogi garanciát”, mivel a Tokugawa korban nagy átrendeződés mehetett végbe; mindenesetre századokon át fennállt.

Az, hogy a hűbériségben a személyes kötődés erősebb, s ennek jogi megformázottsága gyengébb volt, mint Európában, még nem elég arra, hogy a feudalizmus létét cáfolja Japánban. (Hiszen a feudalizmusnak sokféle változata volt, mint pl. kelet-európai típusa is bizonyítja.)

Az, hogy a „piramisok ’csúcsai’ (vagyis a hűbéri láncok fejei, az egyenrangúak) között sem alakul ki egyenlőségi viszonyrendszer, ehhez hiányzik a kooperációs készség”, tévedés, hisz elegendő a daimyo-k (földesurak) házassági politikájára vagy Nobunaga területi koalíciójára utalni.

A japán feudalizmus egészen más úton alakult át, mint az európai, de a Tokugawa rendszer nem „ázsiai”, nem „visszarendeződés”; amint azt rengeteg kutatás bizonyítja, hatalmas belső fejlődés zajlott le a korszakban, mely alapjává vált később a kapitalizmusnak.⁶

Telek János szememre veti, hogy „a feudalizmus elégséges kritériumaként” határozom meg a magántulajdont és a hűbériséget. Dolgozatomban TDK-ra készül, és

nem tűztem ki célul benne a feudalizmus általános elemzését. A földbirtokviszonyokat és a hűbériséget sem azért választottam, mert elégséges kritériumnak tartottam a feudalizmus létének bizonyításához – egyszerűen a feudalizmus fontos összetevői. „Arról azonban nincs szó, hogy ezek meglepte mennyiben jelent progresszivitást a középkori Japán számára.” Valóban, nem is akartam erről írni. Lehet vitatkozni a feudalizmus terminológia használhatóságán, és azon is, hogy mennyiben nevezhető feudalizmusnak a japán fejlődés bizonyos szakaszai. Az azonban világos, hogy az „ázsiai termelési mód” alkalmatlan annak leírására (és azt hiszem bármilyen más ország történetére is.) A kategorizálás semmit sem old meg. A „stagnáló, stacionárius társadalom” pedig nem megfelelő jellemzése a japán fejlődésnek. Akár feudalizmus volt ott, akár nem, a változások evidensek a különböző korokban, új struktúrák jöttek létre, nemcsak a földbirtokviszonyokban és a hűbériségben.

A japán feudalizmus átfogó vizsgálatokor sok más tényezőt is figyelembe kell venni (pl. városfejlődés, szokásjog stb.) A feudalizmust nem lehet valamiféle két-tényezős sémába besorítani. Ehelyett csak a történeti kutatás segíthet a japán modell kialakításában. A történeti tényeket semmibe vevő, steril elméletek gyártása azonban nem történelmi feladat.

BEREND NÓRA

Jegyzetek:

1. MEM 23, 672. o.
Max Weber: Feudalizmus, „Rendi állam” és a patrimonializmus. in Gazdaságtörténet. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Bp. 1979.
Marc Bloch: A történelem védelmében. Gondolat, 1974.
Perry Anderson: Japanese feudalism in Lineages of the absolutist State. Verso edition, 1979.
John W. Hall: Feudalism in Japan – A reassessment in Studies in the Institutional History of Early Modern Japan. Princeton, 1970.
De ezen kívül lehetne hivatkozni E.O. Reischauer-re, K. Asakawa-ra stb. J.W. Hall részletes bibliográfiát ad. (Nem ismételem meg a dolgozatomhoz csatolt jegyzeteket és bibliográfiát, ez megjelent az Aetas 1987/2-es számában.)
2. P. Anderson: The „Asiatic Mode of Production” in Lineages of the absolutist State. 549. o.
3. Tőkei Ferenc: Az ázsiai termelési mód kérdéséhez Kossuth, 1975. 153. o.
4. Pl. J.W. Hall: Government and local power in Japan 500-1700. Princeton, 1980. E.O. Reischauer – A.M. Craig: Japan Tuttle. 1984. megfelelő fejezetei.
5. C.W. Bynum: Did the Twelfth Century discover the individual? in Jesus as Mother. University of California Press, 1984.
6. Az újabb kutatások nagyon jó összefoglalása: Pre-conditions to industrialization in Japan. 9th International Economic History Congress. Bern, 1986.

Válaszcikkem megírása után kaptam meg a Szerkesztőségtől Löffler Tibor és Telek János írásait. (Lásd a következő két írást!) Úgy érzem, szükségtelen még egyszer válaszolnom. Pusztán egyetlen megjegyzésem van. Telek János cikkében öt pontba foglalja „Földbirtokviszonyok és hűbériség a középkori Japánban” (Aetas 1987\2) dolgozatom „gondolatmenetét”. Ez azonban egy általa felállított koncepció, ami egyáltalán nem egyezik írásom gondolatmenetével, ahogy az mind az eredeti dolgozattól, mind válaszcikkemből kitűnik. (B.N.)